

บทที่ ๕

สรุปแนวคิดและข้อเสนอแนะ

ในบทที่ ๕ ผู้วิจัยจะได้สรุปผลการศึกษาทั้งหมดตามที่ได้ศึกษามา ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เช่น ปัญหาการดำรงชีวิตสภาพการเป็นอยู่ของชุมชนเกษตรกรรมอินทรีย์ ปัญหาคุณภาพชีวิตการเป็นอยู่ รวมถึงปัญหาการที่จะพัฒนาการดำรงชีวิตและคุณภาพชีวิต จะต้องทำอย่างไร เป็นประเด็นที่ผู้วิจัยจะได้นำเสนอ โดยจะสรุปและเสนอแนะต่อไป

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาสภาพการดำรงชีวิตของชุมชนเกษตรกรรมอินทรีย์ในภาคกลางตอนบนทำให้ทราบได้ว่า

ชุมชนเกษตรกรรมอินทรีย์ เป็นการดำรงชีวิตที่เป็นแหล่งผลิตข้าวปลาอาหารให้แก่คนทั้งในระดับชุมชนไปจนถึงระดับประเทศ ตามความหมายทั่วไป โดยส่วนมากจะไม่เน้นในด้านหลักการ กฎระเบียบทางวิชาการมากนัก เป็นความเหมาะสมตามสถานการณ์สภาพแวดล้อมในสังคม ชุมชน ท้องถิ่นนั้น ๆ อาจแบ่งออกเป็น ๒ คำ คือ ชุมชน และ เกษตรกรรมอินทรีย์

ชุมชนเกษตรกรรมอินทรีย์ มีความสำคัญต่อสังคม ชุมชน ชนบท หมู่บ้าน และสังคมคนเมืองเป็นอย่างมาก เพราะเป็นแหล่งที่อนุรักษ์รักษาธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์เอาไว้ได้ ยิ่งถ้าเป็นเกษตรอินทรีย์ด้วยแล้ว ก็ยังมีคุณค่ามหาศาลต่อชีวิตมากมาย ถ้าสังคมไทยหันมาใส่ใจเรื่องเกษตรกรรมอินทรีย์ สารพิษต่าง ๆ ก็จะไม่มี จะลดลงและหมดไป มีอาหารการกินที่ปลอดภัย มีสุขภาพอนามัยที่ดี โรคภัยไข้เจ็บมีน้อย ทั้งจะเป็นบ้านเมืองที่มีธรรมชาติงดงาม

คุณภาพชีวิตเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา แม้แต่สัตว์เหล่าอื่นยังต้องการความผาสุกในชีวิตประจำวัน เช่น จะต้องเสาะแสวงอาหารเพื่อบำรุงร่างกายให้อยู่ได้อย่างมีคุณภาพ คุณภาพชีวิตประกอบด้วย คำ ๒ คำ คือ คุณภาพ และชีวิต คำว่าคุณภาพ หมายถึงลักษณะความดี, ลักษณะประจำบุคคลหรือสิ่งของ ส่วนคำว่าชีวิต หมายถึง ความเป็นอยู่ จึงสรุปได้ว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง ความเป็นอยู่ที่มีลักษณะดี หรือความเป็นอยู่ดี สุขภาพดี ความอยู่ดีมีสุข ความอยู่เย็นเป็นสุข

การดำรงชีวิตของชุมชนเกษตรกรรมอินทรีย์ในพื้นที่ภาคกลางตอนบนยังคงอาศัยและทำการเกษตรแบบอินทรีย์ปัจจุบันมีเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมอินทรีย์อยู่เป็นจำนวนมาก โดยได้หันมาสนใจทั้งเกษตรอินทรีย์แบบดั้งเดิมและเกษตรอินทรีย์แบบใหม่ตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ซึ่งมีความสอดคล้องและเป็นการประยุกต์หลักพุทธธรรมไปใช้ในการพัฒนาเกษตรกรและเกษตรกรรมอินทรีย์ ทั้งเกษตรกรรมอินทรีย์แบบผสมผสาน แบบธรรมชาติ โดยได้ประยุกต์ใช้ตามหลักพุทธธรรมสายกลางในพระพุทธศาสนา

แนวคิดและทฤษฎีเกษตรอินทรีย์เป็นระบบการทำเกษตรของเกษตรกรที่มุ่งหวังทางด้านการรักษาระบบนิเวศของธรรมชาติ โดยมีความคิดสติปัญญาที่ออกมาจากจิตวิญญาณของความเป็นเกษตรกรอย่างสมบูรณ์ มีความรู้ความสามารถ และความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคมชุมชน หลีกไกลเว้นห่างจากการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ด้วยแนวคิดเกิดมาจากธรรมชาติจะต้องรักษาธรรมชาติ การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและของสิ่งมีชีวิต โดยการให้ความสำคัญจาก สหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (International Federation of Organic Agriculture Movement –IFOAM) ซึ่งเป็นเครือข่ายขององค์กรด้านเกษตรอินทรีย์ระหว่างประเทศ ที่มีสมาชิกกว้างขวางที่สุดในโลก

เกษตรอินทรีย์มี ๒ ประเภท คือ เกษตรกรรมอินทรีย์แบบดั้งเดิมมีหลายประเภท เช่น เกษตรเชิงนิเวศ เกษตรเชิงเลียนแบบหมุนเวียน เกษตรเพื่อยังชีพ เกษตรภูมิปัญญานิเวศวิทยา เกษตรแบบธรรมชาติ เกษตรดั้งเดิมจุดหมายเกิดจากการผลิตอาหารและการผลิตเครื่องมือในการทำเกษตร นอกจากนี้ยังมีเกษตรอื่น ๆ เช่น เกษตรแบบการค้า และเกษตรแบบผสมผสาน เกษตรป่าไม้ เกษตรปลอดสารพิษ เกษตรแบบยั่งยืน และเกษตรทฤษฎีใหม่พอเพียง

ทฤษฎีเกษตรอินทรีย์แบบใหม่ คือ เกษตรที่เกิดจากนักวิชาการสมัยใหม่ ในกลุ่มประเทศในยุโรป ได้ค้นคว้าในเรื่องของเกษตรกรรมที่ปลอดสารพิษตกค้าง หรือการปนเปื้อนของสารเคมี จึงมีการรวมกลุ่มกันจัดทำมาตรฐานการผลิตทางเกษตรที่ปลอดภัยต่อผู้บริโภค และมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเพื่อใช้เปรียบเทียบ ภายใต้การทำเนิงานของสมาพันธ์เกษตรอินทรีย์สากล (International Federation Organic Agriculture Movement : IFOAM) รวมทั้งได้จัดทำมาตรฐานการผลิตทางเกษตรอินทรีย์ขึ้น ในปี ๒๕๓๒ เป็นต้นมา

ส่วนในประเทศไทยได้เกิดกระแสความตื่นตัวในการหาทางเลือกใหม่ทางการเกษตรเพื่อหลีกเลี่ยงจากวัฏจักรเกษตรที่เคยมี โดยมีผู้นำสำคัญ คือ เครือข่ายเกษตรทางเลือก ซึ่งประกอบไปด้วยองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และผู้นำเกษตรกรต่าง ๆ ที่พยายามนำเสนอแนวทางการเกษตรใหม่ โดยเรียกขานภายใต้ชื่อที่ต่างกัน เช่น เกษตรธรรมชาติ เกษตรปลอดสารเคมี เกษตรอินทรีย์ วนเกษตร และอื่น ๆ เป็นต้น โดยหลักการสำคัญของเกษตรอินทรีย์ มีหลักสำคัญ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) สุขภาพ (๒) นิเวศวิทยา (๓) ความเป็นธรรม และ (๔) การดูแลเอาใจใส่

เกษตรอินทรีย์ คือระบบการผลิตที่คำนึงถึงสภาพแวดล้อม รักษาสมดุลของธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพ โดยมีระบบการจัดการนิเวศวิทยาที่คล้ายคลึงธรรมชาติและหลีกเลี่ยงการใช้สารสังเคราะห์ เช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช พืชและฮอร์โมนต่าง ๆ ตลอดจนไม่ใช้พืชและสัตว์ที่เกิดจากการตัดต่อทางพันธุกรรม ที่อาจก่อให้เกิดมลพิษในสภาพแวดล้อม เน้นการใช้อินทรีย์วัตถุ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด และปุ๋ยชีวภาพ ในการปรับปรุงบำรุงดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ เพื่อให้ดินพืชมีความแข็งแรงสามารถต้านทานโรคและแมลงได้ด้วยตนเอง รวมถึงการนำเอาภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ประโยชน์ด้วย ผลผลิตที่ได้จะปลอดภัยจากอันตรายสารพิษตกค้าง ทำปลอดภัยทั้งผู้ผลิตผู้บริโภค และไม่ทำให้สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมลงอีกด้วย

แต่ละประเทศได้กำหนดกฎหมายของอาหารเกษตรอินทรีย์ไว้แตกต่างกันดังต่อไปนี้

๑) สหรัฐอเมริกา สหรัฐอเมริกาใช้กฎหมายผลิตภัณฑ์อาหารอินทรีย์ (Organic Food Production Act : OFPA) ตั้งแต่ปี ๒๕๓๓ และได้ปรับปรุงแก้ไขในปี ๒๕๓๕

๒) สหภาพยุโรป โดยคณะกรรมการยุโรป (European Commission) ได้ออกกฎระเบียบว่าด้วยการปิดฉลากผลิตภัณฑ์จากฟาร์ม Organic (Regulation (EC) No ๑๓๐๑/๒๐๐๐ dated ๑๙ December ๑๙๙๙) ที่เรียกว่า “European Organic Logo” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงว่า เป็นผลิตภัณฑ์ที่มาจากฟาร์ม Organic ทั้งผลิตภัณฑ์พืชและปศุสัตว์ ซึ่งสินค้าที่ติดป้าย organic จะต้องไม่ใช่ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ยาปฏิชีวนะที่เร่งการเจริญเติบโต ไม่ใช่ฮอร์โมน หรือแม้แต่วัตถุพิษของอาหารสัตว์ที่เป็น GMOs และยังเป็นการแสดงว่าสินค้านั้นให้ความสำคัญกับการปกป้องสิ่งแวดล้อม รวมถึงการคุ้มครองสวัสดิภาพสัตว์ด้วย ซึ่งกฎระเบียบการปิดฉลากผลิตภัณฑ์จากฟาร์ม Organic มีผลบังคับใช้กับประเทศสมาชิกสหภาพยุโรปแล้ว

อาหารเกษตรอินทรีย์ที่จำหน่ายในสหภาพยุโรปต้องผ่านการตรวจสอบและรับรองมาตรฐานสินค้าจากหน่วยงานหรือองค์กรระหว่างประเทศที่ประเทศสมาชิกให้การยอมรับ คือ องค์กรในเครือข่ายของ IFOAM และอาหารที่ผ่านการตรวจสอบและได้รับการรับรองมาตรฐานแล้ว จะให้ติดฉลากว่าเป็น Organic food

ประเทศไทยได้มีการกำหนดใช้มาตรฐานการผลิตพืชอินทรีย์ เมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๓ โดยคณะทำงานเฉพาะกิจปรับปรุงมาตรฐานการผลิตพืชอินทรีย์ของประเทศไทยและผ่านการเห็นชอบของคณะกรรมการบริหารงานวิจัยและพัฒนาเกษตรอินทรีย์ สังกัดกรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งได้กำหนดมาตรฐานการผลิตพืชอินทรีย์ของประเทศไทย ตราสัญลักษณ์การรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทยที่สำคัญ มี ๒ สัญลักษณ์ คือ สำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ และ Organic Thailand

การทำเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ภาคกลางตอนบนของประเทศไทย ในปัจจุบันเกษตรกรในภาคกลางยังไม่เลิกละอาชีพเกษตรกรรม โดยเฉพาะเกษตรกรรมอินทรีย์ ยังพบได้ในหลาย ๆ พื้นที่ของหลายจังหวัดในภาคกลางตอนบน เช่น เกษตรกรรมอินทรีย์ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา สระบุรี อ่างทอง โดยส่วนมากเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมอินทรีย์ให้เหตุผลว่า ทำให้สุขภาพร่างกายดี มีความประหยัด ไม่ทำลายสภาพแวดล้อม และแนะนำว่าอยากให้คนหันมาทำอาชีพเกษตรกรรมอินทรีย์ให้มากยิ่งขึ้นเพื่อรักษาและส่งเสริมเกษตรกรรมแบบปลอดภัยให้ชีวิตปลอดภัย

ดังนั้น ชุมชนเกษตรกรรมอินทรีย์ในภาคกลางตอนบนจึงมีความเป็นอยู่ด้วยวิถีเกษตรกรรมอินทรีย์ปลอดภัย โดยยึดตามหลักทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรอินทรีย์

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาคุณภาพชีวิตของชุมชนเกษตรกรรมอินทรีย์ตามแนวพุทธ ทำให้ทราบประเด็นหลัก ซึ่งสรุปดังต่อไปนี้

๑) ความหมายและความสำคัญของคุณภาพชีวิตแนวพุทธ มีแนวคิดด้านหลักการสร้างคุณภาพชีวิตตามหลักพุทธธรรม แบ่งออกเป็นพื้นฐาน ๓ ทางได้แก่

(๑) พื้นฐานทางกาย คือ คุณภาพการเลี้ยงชีพชอบทางกาย ได้แก่ การเลี้ยงชีพตามหลักการแห่งมัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลาง ข้อที่ ๔ สัมมากรรมันตะ การงานชอบ ข้อที่ ๕ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ เหมาะแก่การควบคุมพฤติกรรม ซึ่งมีหลักการอยู่ว่า การเลี้ยงชีพนั้นจะต้องเป็นการทำงานที่มีความถูกต้อง ชอบธรรม เป็นไปในทางที่สมควร โดยให้งดเว้นพฤติกรรม โดยเฉพาะการค้าขายในทางที่ไม่สมควรซึ่งเรียกว่า มิจฉาวณิชชา แปลว่า การเลี้ยงชีพในทางที่ผิด คือ การประกอบอาชีพในทางที่ผิด ได้แก่ (๑) การค้าอาวุธ (๒) การค้ามนุษย์ (๓) การค้าสัตว์ขายเพื่อเอาน้ำ (๔) การค้าของมีนเมา และ (๕) การค้ายาพิษไม่เหมาะสม ไม่สมควรแก่การนำไปประกอบการ ซึ่งเป็นอาชีพที่สนับสนุนและส่งเสริมในด้านการเบียดเบียนและการทำลายชีวิตด้วยวิธี กายทุจริต คือการประพฤติดังกล่าว

(๒) พื้นฐานทางวาจา คือ คุณภาพการเลี้ยงชีพชอบทางวาจา ได้แก่ การเลี้ยงชีพตามหลักแห่งมัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลาง ข้อที่ ๑ สัมมาวาจา เจรจาชอบ ซึ่งมีหลักการอยู่ว่า การเจรจาเพื่อเลี้ยงชีพนั้นจะต้องเจรจาให้เป็นไปในทางที่ควร โดยให้งดเว้นการพูดหรือเจรจาในทางที่ไม่สมควร ที่เป็นฝ่ายอกุศล ซึ่งเรียกว่า มิจฉาวาจา แปลว่า เจรจาผิด หรือการพูดผิด หรือวจีทุจริต แปลว่า ประพฤติชั่วทางวาจา คือการใช้วาจาในทางที่ผิด

(๓) พื้นฐานทางใจ คือ คุณภาพการเลี้ยงชีพชอบทางใจ ได้แก่ การเลี้ยงชีพตามหลักแห่งมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง ข้อที่ ๑ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ข้อที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ข้อที่ ๖ สัมมาวายามะ พยายามชอบ ข้อที่ ๗ สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ ข้อที่ ๘ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ ความคิดความเห็นความพยายามและความระลึกรู้ชอบ ย่อมออกมาจากใจก่อนจะทำสิ่งใด

ย่อมจะต้องคิดด้วยใจก่อน ให้ออกมาจากใจ มีสติ ความระลึกได้ มีความยับยั้งชั่งใจ รู้จักคิดก่อนทำ ด้วยการเว้นจาก มโนทุจริต คือประพฤติดัวด้วยใจ คิดในเรื่องที่ชั่วร้าย

๒) คุณภาพชีวิตของชุมชนเกษตรกรรมอินทรีย์ตามแนวพุทธ

การทำเกษตรอินทรีย์ของชาวพุทธในประเทศไทย ส่วนใหญ่มีอาชีพทำ นาข้าว ทำไร่ ทำสวน การปลูกพืช ดันไม้ ผลไม้ เป็นต้น ตามความเหมาะสมของพื้นที่ในแต่ละท้องถิ่นนั้น ๆ อาชีพเกษตรกรรมจึงเป็นอาชีพหลักของสังคมไทย เพราะมีพื้นที่และทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำเกษตรกรรมมากกว่าอย่างอื่น อีกทั้งเกษตรกรรมเป็นแหล่งที่สำคัญด้านข้าว ไม่เฉพาะมีแต่ข้าวเท่านั้นที่มีอยู่ในนาข้าว แต่ยังมีสิ่งมีชีวิตและสิ่งมีค่าอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ด้วย เช่น พืชผัก ทุ่ง หอย ปู ปลา กบ เขียด แร่ธาตุ ปุ๋ยอินทรีย์ และสิ่งที่มีมองไม่เห็นต่าง ๆ เป็นต้น

จากการที่อาชีพส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรม และมีการเป็นอยู่ที่ใกล้ชิดธรรมชาติทั้งดิน ไม้ ป่าไม้ รวมทั้งสัตว์เลี้ยง จึงทำให้สังคมชาวพุทธรู้จักแนวทางในการทำมาหากินในด้านการเกษตรได้ดีกว่าอาชีพอื่น ๆ อีกทั้งเป็นอาชีพที่ใช้ความสามารถความคิดตัวเอง พึ่งพาตัวเองได้ ไม่ต้องไปพึ่งคนอื่น มีความเป็นอยู่ที่ประหยัดอดออม เรียบง่าย หาเอง ใช้เอง ทำเอง กินเอง โดยส่วนมากจะยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการดำรงชีวิต

เกษตรกรรมอินทรีย์แบบพุทธ หมายถึง การทำเกษตรกรรมโดยนำเอาหลักและแนวทางในทางพุทธศาสนาไปใช้ในการปฏิบัติการ เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่ต้องการ เป็นพุทธเศรษฐศาสตร์ (Buddhist Economic) คือ วิชาที่เกี่ยวกับพฤติกรรมกระตือรือร้นของมนุษย์ในการผลิต จำหน่าย บริโภค สิ่งของต่าง ๆ ที่มีอยู่จำกัด เพื่อสนองความต้องการที่มีอยู่อย่างไม่จำกัด เพื่อให้คุณภาพชีวิตสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น เป็นการนำเอาหลักพุทธศาสนามาประยุกต์เข้ากับแนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์ที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตกซึ่งเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของมนุษย์ หรือความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ

๓) หลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ซึ่งจะสรุปดังต่อไปนี้

ในการพัฒนาจะต้องประกอบไปด้วยการพัฒนา ๔ ด้าน คือ (๑) พัฒนากายภาพ (๒) พัฒนาสังคม (๓) พัฒนาจิตใจ และ (๔) พัฒนาปัญญา

(๑) การพัฒนาด้านกายภาพ พัฒนาร่างกาย หมายถึง การที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาตามลำดับทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ สามารถที่จะนำเอาวิชาความรู้นั้นไปใช้ในการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ให้มีคุณภาพ หมายถึง การที่ชีวิตได้รับการฝึกฝนอบรมมาดีแล้วทั้งทางด้านวิชาความรู้ และประสบการณ์รอบด้านที่จะนำไปสู่การเลี้ยงชีวิตในทางที่ถูกต้อง เป็นคนมีศีลธรรม หรือมนุษยธรรม ที่เรียกได้ว่า อารยธรรม มีธรรม คือ คุณสมบัติ ได้แก่ (๑) กายสุจริต ความสุจริตทางกาย ทำสิ่งที่ดีงามถูกต้อง ประพฤติชอบด้วยกาย (๒) วาจาสุจริต ความสุจริตทางวาจา พูดสิ่งที่ดีงาม

ถูกต้อง ประพฤติชอบทางวาจา และ (๓) มโนสุจริต ความสุจริตทางใจ คิดสิ่งที่ดีงามถูกต้อง ประพฤติชอบในทางใจ

(๒) การพัฒนาด้านสังคัม สังคัมที่จะได้รับการพัฒนาให้มีคุณภาพ ได้แก่สังคัมที่ ขาดศีลธรรม ไม่สงบสุข เกิดการทะเลาะวิวาท เช่นฆ่า ทำลายทรัพย์สิน สร้างสถานการณ์ความไม่ สงบก็เพราะสาเหตุหลายประการที่เกิดขึ้น ทั้งผู้นำและประชาราษฎร์ขาดหลักธรรมที่จะพึงมีพึง ปฏิบัติต่อกันอันจะนำไปสู่ความสามัคคี ประองตอง สงบร่มเย็น อยู่เป็นสุข ได้แก่ ศีล ๕ หรือ เบญจ ศีล เป็นศีลธรรมเบื้องต้น คือ ความประพฤติชอบทางกาย ทางวาจา และทางใจ การสำรวมรักษา กายวาจาใจให้เรียบร้อย การรักษากฎตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว การ ควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน ได้แก่ (๑) เว้นจากการปลงชีวิต จากการฆ่าการประทุษร้าย กัน (๒) เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้ จากการลัก โกง ละเมิดกรรมสิทธิ์ ลิขสิทธิ์ ทำลาย ทรัพย์สิน (๓) เว้นจากการประพฤติดีกในกามกุ่มครอง จากการละเมิดสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน (๔) เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง (๕) เว้นจากการดื่มเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่ง ความประมาท จากสิ่งเสพติดให้โทษทางร่างกายและจิตใจ

ศีล ๕ ขื่อนี้ คู่กับ เบญจธรรม หรือ เบญจกัลยาณธรรม ธรรม ๕ ประการ อันดีงาม เป็นธรรมเกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีล ผู้รักษาเบญจศีลควรมีประจำใจ คือ (๑) เมตตาและกรุณา ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญ และความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ (๒) สัมมาอาชีวะ การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต (๓) กามสงสังวร ความสังวรระมัดระวังในกาม, ความ สำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ ไม่ให้หลงไหลในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส (๔) สัจจะ ความสัตย์ ความซื่อตรง (๕) สติสัมปชัญญะ ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ฝึกตนให้เป็น คนรู้จักยังคิด รู้สึกตัวเสมอว่า สิ่งใดควรทำและไม่ควรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท

(๓) การพัฒนาด้านจิตใจ พัฒนาจิตใจ หมายถึง การที่คนได้ศึกษาเล่าเรียนมาดีแล้ว ทั้งทฤษฎีทางโลกและทางธรรม ฝึกฝนอบรมมาดีด้วยทางจิตใจสามารถอดทนอดกลั้นต่ออุปสรรค ต่าง ๆ ได้ดีมีคุณภาพ จิตใจที่มีคุณภาพ คือคนที่มีจิตใจประกอบด้วยคุณภาพ เช่น สาธุชนคนดี หรือ อริยสาวกจะไม่ข้องแวะอบายมุข ๖ ประการ แห่งโกะทั้งหลาย คือ (๑) การหมกมุ่นในการเสพ ของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโกะทั้งหลาย (๒) การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน เป็นอบายมุขแห่งโกะทั้งหลาย (๓) การเที่ยวดูมหรสพ เป็นอบายมุขแห่งโกะทั้งหลาย (๔) การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอัน เป็นเหตุแห่งความประมาท เป็น อบายมุขแห่งโกะทั้งหลาย (๕) การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็น มิตร เป็นอบายมุขแห่งโกะทั้งหลาย (๖) การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน เป็นอบายมุขแห่งโกะ ทั้งหลาย

ดังนั้น คุณภาพชีวิตตามแนวพุทธ จึงประกอบไปด้วยความหมายและความสำคัญ คุณภาพชีวิตตามแนวพุทธ คุณภาพชีวิตชุมชนเกษตรกรรมอินทรีย์ และหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาพัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชนเกษตรกรรมอินทรีย์ตามแนวพุทธธรรมในพื้นที่ภาคกลางตอนบน และนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับ “การพัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชนเกษตรกรรมอินทรีย์ตามแนวพุทธธรรมเพื่อชุมชนที่ยั่งยืนในพื้นที่ภาคกลางตอนบน” สามารถสรุปและนำหลักพุทธธรรมไปพัฒนา คือ

ก) **พัฒนาด้านเศรษฐกิจ** เพราะอาชีพการเกษตรทุกชนิดมีความละเอียดประณีต เกษตรกรจะต้องมีความขยันและอดทนสูงเป็นเบื้องต้นอีกทั้งที่สำคัญจะต้องมีความรอบรู้มีสติปัญญาความสามารถในการที่จะคิดและวางแผนว่าจะทำอะไรก่อนอะไรหลังด้วยความรอบคอบระมัดระวังเป็นอย่างยิ่ง หลักการสำหรับพัฒนาเศรษฐกิจจะต้องให้เป็นไปตามหลักพุทธธรรม คือ **สัมมาวาจา เจริญชอบ** ข้อจำเป็นของข้อนี้ก็คือว่า ในกลุ่มชุมชนสังคมเกษตรกรรมที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันนั้น การพูดจาสนทนาปราศรัยจะต้องระมัดระวังเพื่อไม่ให้เกิดปัญหา เช่น พูดไปแล้วขัดใจกันทำให้แตกความสามัคคีเป็นต้น อันจะนำไปสู่ความขัดแย้งทางความคิดและส่งผลกระทบต่อส่วนกิจกรรมที่เกี่ยวข้องในด้านเศรษฐกิจ ผลกำไร การกระทำจะต้องไม่ให้เกิดโทษหรือทุจริต แต่ให้เป็นไปโดยสุจริตชอบธรรม ให้เป็นไปเพื่อการเลี้ยงชีพในทางที่ถูกที่ชอบไม่คดโกงและไม่ผิดด้วยหลัก **สัมมาอาชีวะ** เลี้ยงชีพชอบ คำนึงถึงใจเราใจเขา ไม่ก้าวก่ายล่วงเกินหรือโลภมากจนเกินไป ให้รู้ประมาณตนเองตามหลัก **มัตตัญญูตา** โดยให้อยู่ในการควบคุมของหลัก ศีล สมาธิ และปัญญา คือ ไม่เบียดเบียน ตั้งใจ และรอบรู้

ข) **พัฒนาด้านสังคม** เพราะอาชีพการเกษตรเป็นส่วนมากอยู่ในสังคมที่ต่างคนต่างก็ฉันทนเอาตัวรอดแทบทั้งสิ้น สังคมเกษตรกรรมจะนำอยู่จะต้องตั้งอยู่ในหลักของพุทธธรรม คือ **สัมมาวาจา เจริญชอบ** เพราะการอยู่ด้วยกันเป็นจำนวนมากการพูดหวานขานเพราะพูดนำฟังพูดคำเป็นสุภาษิตเกิดสาระประโยชน์สังคมก็สามัคคี เคารพเชื่อฟังกัน ไม่แตกแยก อันจะนำไปสู่การกระทำชอบ **สัมมากัมมันตะ** กระทำแต่สิ่งที่เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนและผู้อื่น อันจะนำไปสู่การเลี้ยงชีพ **สัมมาอาชีวะ** มีชีวิตความเป็นอยู่สุจริตชอบธรรมไม่คดโกงตนเองเพื่อฝูงญาติพี่น้องหรือแม้กระทั่งประเทศชาติ จะกลายเป็นสังคมที่พอประมาณในทุก ๆ ด้าน **มัตตัญญูตา** ไม่จนเกินไปไม่รวยเกินไปไม่รักไม่เกลียดจนเกินไปจนสังคมแตกแยก

ค) **พัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม** เพราะอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพที่มีความสำคัญทั้งต่อเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม ถ้าหากสิ่งแวดล้อมเป็นพิษหรือถูกทำลาย การพูดชักชวนหรือพูดคุยวางแผนเพื่อแก้ไขปัญหาคือพัฒนาสิ่งแวดล้อมด้วย **สัมมาวาจา เจริญชอบ** จึงจะเป็นการดีจะ

ได้รับการร่วมมือสนับสนุนจากทุกฝ่ายได้ เมื่อมีการร่วมมือที่ดีย่อมจะนำไปสู่การลงมือที่เป็น สัมมากรรมันตะ กระทำชอบเพื่อการดูแลรักษาสภาพสิ่งแวดล้อมให้ดีตลอดไป อันเป็นปัจจัยสู่การมีชีวิต ความเป็นอยู่ที่ไม่นอกกลุ่มนอกทางไม่สร้างความเดือดร้อนแก่ใครอยู่ดีกินดีตามแบบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ ในสภาพแวดล้อมที่สะอาดบริสุทธิ์ไม่มีมลภาวะในทุก ๆ สถานที่ทั้งในเมืองใหญ่และ ในชนบทพอประมาณในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้คุ้มค่าไม่ให้เกิดผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมตาม หลัก มัตตัญญูตา ความพอประมาณ

อย่างไรก็ตาม ทั้งเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมจะอยู่คู่กันต่อไปด้วยคุณภาพชีวิตที่ สมบูรณ์แก่ชุมชนเกษตรกรรมก็ต่อเมื่อชุมชนนำหลักพุทธธรรมไปใช้ให้ถูกทาง

กระบวนการพัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชนเกษตรกรรมอินทรีย์ดำเนินไปตามวิถีชีวิตที่ผสม กลมกลืนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ที่ต่างฝ่ายต่างก็มีกระบวนการเป็นไปตามวิถีทางเฉพาะของ ตัวเอง ทั้งมนุษย์และธรรมชาติต่างก็มีความเปลี่ยนแปลงไปทุกขณะ แต่มนุษย์อาศัยธรรมชาติจึงต้อง ปรับกระบวนการให้ทันธรรมชาติจึงจะอยู่รอดได้โดยมีหลักพุทธธรรมคือ ขยัน คือเกษตรกรรมมีวิริยะ อุตสาหะไม่อยู่นิ่งเฉยทำโน่นทำนี่อยู่ตลอดเวลาไม่ปล่อยเวลาให้ผ่านไปโดยไร้ประโยชน์ เสาะ แสวงหาวิชาความรู้เพิ่มเติมอยู่เป็นประจำ ทั้งทางด้านสารอินทรีย์ พันธุ์พืช ขยันทำกิจกรรม เกษตรกรรมอินทรีย์ ประหยัด คือเกษตรกรรมมีความประหยัด อดออม รู้จักใช้จ่ายในสิ่งที่เหมาะสมที่ควร ไม่ใช่จ่ายเกินขอบเขตเกินฐานะ ซื่อสัตย์ คือเกษตรกรรมมีความซื่อสัตย์ทั้งซื่อสัตย์ต่อตนเองและต่อ คนอื่น ซื่อสัตย์ในอาชีพการงานที่จะนำไปสู่ความสุขความเจริญ อดทน คือเกษตรกรรมมีความอดทน เป็นเบื้องหน้าในการทำเกษตรกรรมอินทรีย์ ซึ่งไม่ทอดทิ้ง พากเพียรพยายาม ทำตามขั้นตอนที่คน ทำไปได้ยาก วินัย คือเกษตรผ่านการฝึกฝนอบรมมาดีแล้วบ้าง ยังไม่ผ่านบ้าง อาจจะเป็นลงมือทำ เกษตรกรรมอินทรีย์ที่มีคุณค่าด้วยวินัย คุณธรรม คือเกษตรกรรมมีคุณธรรม ได้แก่คุณงามความดีมี ความขยันเป็นต้น ย่อมสามารถทำงานมีเกษตรกรรมอินทรีย์เป็นต้นให้สำเร็จลงได้

ดังนั้น การพัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชนเกษตรกรรมอินทรีย์ตามแนวพุทธธรรมเพื่อชุมชน ที่ยั่งยืนในพื้นที่ภาคกลางตอนบน สามารถประยุกต์ใช้ตามหลักพุทธธรรมดังกล่าวมาแล้ว

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะที่ผู้วิจัยต้องการจะนำเสนอมี ๒ ข้อ คือ (๑) ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย (๒) ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย

การพัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชนเกษตรกรรมอินทรีย์ตามแนวพุทธธรรมเพื่อชุมชนที่ยั่งยืนในพื้นที่ภาคกลางตอนบนเพื่อชุมชนที่ยั่งยืน ผู้วิจัยได้เสนอแนะในเชิงนโยบาย ดังนี้

๑) ชุมชนเกษตรกรรม เป็นชุมชนที่มีสภาพเปรียบเสมือนผู้มีหน้าที่รับผิดชอบเศรษฐกิจด้านอาหาร ของประเทศ ซึ่งประเทศจะขาดชุมชนเกษตรกรรมไปไม่ได้ได้อย่างเด็ดขาด สังคมมนุษย์จะขาดอาหารไม่ได้หรือจะไม่มีอาหารไม่มีข้าวกินถ้าหากไม่มีชุมชนเกษตรกรรม ชุมชนเกษตรกรรมได้ต่อสู้กับความทุกข์ยากลำบากในการทำเกษตรกรรมมาโดยตลอดตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าการทำเกษตรกรรมจะไม่ทำให้ร่ำรวย แต่มีวิธีการมีคุณประโยชน์ต่อสังคมประเทศชาติบ้านเมือง เกษตรกรได้ศึกษาวิธีการในการทำเกษตรกรรมอย่างต่อเนื่องจนปัจจุบันได้มีการทำเกษตรกรรมหลาย ๆ อย่าง เช่น เกษตรกรรมเชิงนิเวศ และเกษตรกรรมธรรมชาติ เป็นต้น เกษตรกรรมเหล่านี้ส่งผลต่อสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนเกษตรกรรมเป็นอย่างดี

๒) ชุมชนเกษตรกรรมอินทรีย์ เป็นชุมชนอีกชุมชนหนึ่งที่ได้พยายามพัฒนาการเกษตรให้มีสภาพและคุณภาพที่ดีขึ้น ซึ่งจะส่งผลไปสู่การมีคุณภาพชีวิตของมนุษย์ ในการทำเกษตรกรรมอินทรีย์นั้นจึงเป็นเรื่องสำคัญและจำเป็นต่อสังคมไทยเพราะเป็นการทำเกษตรกรรมที่มีสภาพปลอดภัยไม่ปนเปื้อนด้วยสารเคมีอย่างใดอย่างหนึ่ง ถึงแม้ว่าจะเป็นเรื่องยากและมีความละเอียดมากในการทำเกษตรกรรมอินทรีย์ แต่ถ้าลงมือทำให้เป็นพื้นฐานแล้วก็จะไม่เป็นการยุ่งยากอีกต่อไป ปัจจุบันเกษตรกรรมอินทรีย์ได้รับความสนใจทั้งในและต่างประเทศเป็นอย่างมาก

๓) ชุมชนเกษตรกรรมตามเศรษฐกิจพอเพียง เป็นวิธีการที่จะทำให้สังคมได้ตระหนักถึงคุณประโยชน์และคุณค่าของผืนแผ่นดิน ให้มีความกตัญญูต่อแผ่นดินให้รู้จักพอเพียงพอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี รู้จักใช้ชีวิตให้คุณค่าด้วยคุณธรรม

๕.๒.๒ การทำวิจัยครั้งต่อไป ผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่า อาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพที่ใช้ความเพียรพยายามและอดทนสูงจะต้องได้รับการสนับสนุนและส่งเสริม ข้อเสนอแนะดังกล่าวมานั้น มีประเด็นที่น่าสนใจและน่าศึกษา เช่น ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรกรรมอินทรีย์ และหลักพุทธธรรม เป็นประเด็นที่น่าสนใจอย่างมากที่สังคมไทยควรทำความเข้าใจและนำมาวิจัยดังต่อไปนี้

๕.๒.๒.๑. ศึกษาวิเคราะห์คุณภาพวิถีชีวิตชุมชนเกษตรกรรม แนะนำหลักการควบคุมความเสี่ยงในการทำงานภาคเกษตรกรรม เช่น ความเสี่ยงอันตรายด้านโรคจากการประกอบอาชีพภาคเกษตรกรรมแบ่งออกเป็น ๔ อย่าง คือ (๑) ความเสี่ยงอันตรายจากปัจจัยทางเคมี (๒) ความ

เสี่ยงอันตรายจากปัจจัยทางชีวภาพ (๓) ความเสี่ยงอันตรายจากปัจจัยทางกายภาพ (๔) ความเสี่ยงอันตรายจากปัจจัยทางจิตวิทยาสังคม

นอกจากนั้นยังมีความเสี่ยงจากพฤติกรรมสุขภาพ และปัจจัยส่วนบุคคล เช่น (๑) การสูบบุหรี่ขณะฉีดพ่นสารเคมีกำจัดศัตรูพืช (๒) ไม่ล้างมือก่อนรับประทานอาหาร (๓) ดื่มสุราระหว่างการทำงาน เป็นต้น^๑

ประการสำคัญต้องส่งเสริมสนับสนุนด้วยแนวทางพัฒนาให้เกษตรกรมีความผาสุกมากยิ่งขึ้น ด้วยหลักการเหล่านี้ คือ (๑) รายได้ สร้างรายได้ให้แก่เกษตรกร โดยการพัฒนากระบวนการผลิตให้สามารถใช้ปัจจัยการผลิตได้อย่างมีประสิทธิภาพ ขยายฐานการผลิตให้สอดคล้องกับศักยภาพของพื้นที่ ความต้องการของตลาด และสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลผลิต ให้คำแนะนำการประกอบอาชีพและให้ความรู้เพื่อเพิ่มเติมรายได้ให้กับกลุ่มเป้าหมาย ฯลฯ (๒) การออม สนับสนุนนโยบายการออม ภาครัฐต้องรณรงค์ให้ครัวเรือนเกษตรกรประหยัดเพื่อให้มีการออมมากยิ่งขึ้น โดยการลดค่าใช้จ่ายอุปโภคบริโภคที่ไม่จำเป็น และสนับสนุนการให้ความรู้ การจัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายในครัวเรือนต่อไปอย่างต่อเนื่อง ฯลฯ (๓) การศึกษา สนับสนุนให้สมาชิกครัวเรือนเกษตรกรมีโอกาสได้เรียนสูงกว่าภาคบังคับและมีโอกาสได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีและฝึกอบรมมากยิ่งขึ้น การศึกษาจะทำให้ครัวเรือนเกษตรกรมีความรอบรู้ รู้จักคิด ดำเนินชีวิตด้วยความรอบคอบ (๔) การรับผลิตชอบ สนับสนุนส่งเสริมให้ดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม และปลูกป่าเพิ่ม เพื่อสร้างความสมดุลในระบบนิเวศให้มากยิ่งขึ้น เนื่องจากป่าไม้ช่วยเสริมสร้างแหล่งต้นน้ำลำธาร ลดความแห้งแล้ง ลดปัญหาภาวะโลกร้อน และช่วยชะลอความรุนแรงของน้ำ ช่วงน้ำไหลบ่า สนับสนุนการจัดการป่าชุมชน การจัดการเรื่องการป้องกันและเตือนภัยต่าง ๆ เช่น ดินถล่ม พายุและป้องกันกานชะล้างพังทลายของดิน โดยการใช้ระบบอนุรักษ์ดินและน้ำ และปลูกหญ้าแฝกและหญ้าท้องถิ่นของพื้นที่ตาม รวมทั้งการสร้างความรู้และเผยแพร่เทคโนโลยีในการฟื้นฟูป่าชุมชน และพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรอาสาสมัครเพิ่มให้มากยิ่งขึ้น^๒

^๑ สำนักโรคจากการประกอบอาชีพและสิ่งแวดล้อม กรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข, คู่มือสำหรับเจ้าหน้าที่สาธารณสุข แนวทางการดำเนินงานเกษตรปลอดภัย ผู้บริโภคปลอดภัย สมุนไพรล้างพิษ กายจิต ผ่องใส, หน้า ๕-๑๐.

^๒ สำนักงานนโยบายและแผนพัฒนาการเกษตร, ดัชนีความผาสุกของเกษตรกร ปี ๒๕๕๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, ๒๕๕๓), หน้า ๓-๔.

๕.๒.๒.๒ ศึกษาวิเคราะห์คุณภาพชีวิตชุมชนตามทฤษฎีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยให้เน้นไปที่ชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกร โดยการแนะนำให้เกษตรกรศึกษาหลักทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงให้เข้าใจแล้วนำไปประพฤติปฏิบัติตามตามขั้นตอน เริ่มตั้งแต่ (๑) ให้รู้จักฝึกหัดเป็นผู้มีคุณธรรมขั้นแรกคือ พอเพียง หมายถึงให้รู้จักประมาณตนเอง รู้จักตนเอง เห็นตนเอง สถานะตนเองว่า จะดำเนินชีวิตมีความเป็นอยู่ในทางไหนจึงจะพอดี พอเพียง ไม่เดือดร้อน (๒) ให้รู้จักฝึกหัดเป็นผู้มีเหตุผลในทางที่ดี รู้จักพิจารณาให้รอบคอบ รู้จักคิดก่อนทำ ทำด้วยสติรู้ตัว ทำแต่สิ่งที่จะเกิดคุณประโยชน์ คิดถึง นึกถึงตนเองและสังคม รู้จักแก้ปัญหาเองได้ด้วยปัญญาความรอบรู้ และ (๓) มีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี มีหลักธรรมในหัวใจเอาไว้เตือนสติตนเองในยามพลอสติ หลงสติ ไม่ประมาทหมั่นมาในทุกสถานการณ์ มองเรามองเขาด้วยสติสัมปชัญญะระลึกได้รู้สึกตัวอยู่ตลอดเวลา ตามเงื่อนไข คือ (๑) เงื่อนไขคุณธรรม ชื่อสัจย์ สุจริต (๒) เงื่อนไขหลักวิชา รอบรู้ รอบคอบ ระมัดระวัง และ (๓) เงื่อนไขชีวิต อดทน มีความเพียร สร้างสติและปัญญา

๕.๒.๒.๓. ศึกษาวิเคราะห์คุณภาพชีวิตชุมชนตามทฤษฎีเกษตรกรรมอินทรีย์ โดยเน้นการศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรซึ่งเป็นฐานของประเทศชาติบ้านเมือง ควรจะต้องแนะนำส่งเสริมให้เกษตรกรมีความรอบรู้ด้านการเกษตร โดยเฉพาะเกษตรกรรมอินทรีย์ ซึ่งแนวทางรู้จักแสวงหาวิชาความรู้ในด้านการเกษตรอินทรีย์ หลักการ วิธีการ ขั้นตอนต่าง ๆ ของการทำเกษตรกรรมที่ปลอดภัยเพิ่มเติมน แล้วลงมือทำให้ได้ผล ให้เป็นตัวอย่างแก่คนอื่นได้ อันเป็นสัมมาอาชีวนำไปพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

๕.๒.๒.๔ ศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรม : สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ และมัตตัญญูตา ควรนำไปแก้ไขปัญหาคูณภาพวิถีชีวิตชุมชนเกษตรกรรมอินทรีย์ให้มีสุขภาพและยั่งยืน โดยเน้นไปที่การสนับสนุนส่งเสริมให้หลักพุทธธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวัน ให้เป็นผู้มีความรู้คู่คุณธรรม ใช้ชีวิตด้วยสติความระลึกรู้คิด รอบคอบ ระมัดระวัง ปัญญารอบรู้ รู้ลึก รู้แจ้ง รู้การแก้ปัญหา นำหลักพุทธธรรมไปใช้ในครอบครัว สังคม รู้จักพูดแต่คำที่จะทำให้ระลึกรู้ถึงเมตตาต่อกัน กระทำแต่การงานที่ดีมีประโยชน์ เลี้ยงชีพแต่ในทางที่ชอบธรรม และพอประมาณ ไม่เดือดร้อนตนเองและผู้อื่นตามหลัก ละความชั่ว ทำความดี ทำใจให้เป็นสุข

ด้วยประการอย่างนี้ ชุมชนเกษตรกรรมอินทรีย์ก็จะได้รับการพัฒนาให้ดำเนินไปสู่การมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยั่งยืนด้านคุณภาพและคุณธรรมที่พึงประสงค์ คือ มีความดีในตัวเอง มีความสามารถในการเลี้ยงชีพชอบ และมีความสุขในปัจจุบัน